

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

DR. JUOZAS JAKŠTAS

LIETUVOS AUŠRINĖ ISTORIOGRAFIJA

Atspaudas

iš

L. K. M. Akademijos *Suvažiavimo Darbų* VIII t.

221-240 psl.

ROMA 1974

LIETUVOS AUŠRINĖ ISTORIOGRAFIJA

I. TIKROJI ISTORIOGRAFIJOS MOKSLO PRASMĖ

Pasirinktoji šiam Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimui istorinė tema reikalinga įvadinio paaiškinimo, aptariant tikrą istoriografijos žodžio prasmę. Paprastai istoriografijos žodžiu suprantama kritiška apžvalga istorinių veikalų koku klausimu ar kokio laikmečio. Pavyzdžiui, galima kalbėti apie Žalgirio mūšio ar 1863 m. sukilimo istoriografiją, suminint veikalus ir autorius, kurie tuos įvykius dėstė. Galima kalbėti ir apie Lietuvos pagoniškų laikų istoriografiją, apžvelgiant istorinius veikalus, lietusius Lietuvos valstybę nuo jos pradžios iki krikšto. Čia būtų jau tam tikro laikmečio istoriografija.

Iš paviršiaus atrodytų, kad kokio įvykio ar laikmečio istoriografija būtų vien veikalų turinio nagrinėjimas. Seniau tokio pobūdžio istoriografijos ir tebuvo. Paimsime, pavyzdžiui, kad ir didelį šveicarų istoriko G. Fueterio istoriografijos kūrinį *Geschichte der neueren Historiographie*, kur nagrinėjami istoriniai veikalai nuo renesanso laikų iki XIX amž. galo. Čia mes rasime tik tam tikru požiūriu sugrupuotas įvairias istorijas ir jų turinių smulkius dėstyumus. Paskutiniaisiais laikais tokie istoriografiniai veikalai laikomi nepakankami. Mat, suprasta, kad istoriniuose veikaluose, koks bebūtų jų turinys, vis atsispindi ta epocha, kurioje istorikas rašė. Jis gali rašyti apie bet kokius laikus, bet kartu paliks savo laiko dvasios įtakoje ir ji atsispindės jo veikale. Kai istorikas rašo kokio laiko istoriją, jis rašo kad ir netiesioginai ir savo laiko istoriją. Jo samprotavimai apie praeitį, statomi klausimai ir jų sprendimai vis liudys apie tą laiko dvasią, kurioje istorikas gyvena ir kuria.

Su tokia istoriografijos samprata reikia žvelgti į mūsų *Aušros* meto istorinius kūrinius. Negana suminėti kelis vadovaujančius istorikus ir jų kūrinius, bet dar reikalinga įstatyti autorius ir jų darbus į aušrininkų siektus tikslus, į jų laiko mūsų tautos būseną. Žinoma, istoriografijos reikalui nebūtina kalbėti visašališkai apie *Aušros* laikmetį, apie aušrininkų tautinę veiklą. Tai būtų jau bendrosios istorijos dalykas. Aušrinės istoriografijos dėlei reikia vien pažymėti aušrininkų turėtą bendrą pažiūrą į Lietuvos praeitį.

Ją taikliai nusakė prof. Z. Ivinskis jau 1939 m. L. K. M. Akademiijos suvažiavime skaitytoje paskaitoje¹. Jis davė kelių aušrininkų pasisakymus apie Lietuvos praeitį ir iš jų padarė išvadą: « Akivaizdoje dabarties sunykimo visi buvo skatinami dar labiau garbinti praeitį, kuri jau buvo išnykusi »². Tad priešybė tarp nykios tautos dabarties ir jos įsivaizduotos garbingos praeities vedė aušrininkus į istoriją.

2. PRAEITIES IR DABARTIES PRIEŠYBĖS POVEIKIS AUŠRININKŲ ISTORIOGRAFIJAI

Mūsų himno žodžiai « iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia » galima laikyti aušrininkų istorikų motto. Jie labiau nei kiti jautė kontrastą tarp anų laikų, kada Lietuva buvo didžioji kunigaikštija, ir dabartinės tikrovės. Iš vienos pusės, juos žavėjo ta praeitis, iš kitos — kartėlio ir nusivylimo jausmas slėgė juos dabarties akivaizdoje. Jie matė, kaip jų tautiečiai, tos garbingos tautos palikuonys, svetimųjų užgožti, pažeminti, išnaudojami, per nieką laikomi. O kas dar blogiau, kad patys lietuviai nežinojo, kas jie buvo, kokią jie praeitį turėjo. Laiko dulkės pridengė ją, ir dabar juos sau kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai pasilenkę svetimieji, rusai ir lenkai, neatskleidžia jos jiems.

Lietuvos praeitį pasiglemžė rusai po paskutinio padalijimo, kada prisijungtą buvusią didžiąją kunigaikštiją ėmė laikyti « iš seno rusišku kraštu ». Nuo 1840 m. net buvo uždrausta vartoti Lietuvos žodį kraštui vadinti. (Tas pat draudimas lietė ir Gudiją). Lietuvos vietoje įvestas Šiaurės vakarų krašto pavadinimas. O kai kalbėta apie krašto praeitį, tai vartotas Vakarų Rusijos terminas. Lietuvos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos žodžiai nusmelkti, žinoma, politiniais sumetimais.

Kaip panašiais atvejais beveik visuomet atsitinka, politikai į talką atėjo istorijos mokslas. Net du žymūs Petrapilio istorikai, kaip N. G. Ustrialovas ir M. Kojalovičius rašė veikalus, turėdami tikslą paversti Lietuvos didžiąją kunigaikštiją Vakarų Rusija ir įrodyti, kad ji nuo pat pradžių rusiška buvo.

Mūsų aušrininkams labiau buvo žinomi ir juos neigiamai paveikė rusų istorikai, rašę Kijeve ir Vilniuje. Kijevo istorikų tarpe aušrininkams, kaip J. Šliūpai, Maironiui daugiau buvo žinomas ir paveikus V. B. Antanovičius, ukrainietis (sakoma, kilęs iš lenkų

¹ Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, žr. *Suvažiavimo Darbai*, III t., Kaunas 1940, 320-341 psl.

² Ten pat, 333 psl.

bajorų). Jis išleido (1878) Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją iki Algirdo mirties. Aniems laikams ji buvo bene pirma tikrai moksliška istorija. Jis mokėjo kritiškai išsijoti pirmoje eilėje rusiškus šaltinius ir pagrįsti išvadas tvirtais duomenimis, kiek anais laikais rusiškas šaltinių kritikos lygis leido. Tačiau ir jis neišvengė bendros anų laikų prorusiškos tendencijos (gal būt todėl, kad darbas buvo disertacija Kijevo universitete) ir visur pabrėžė pirmaujančią rusų reikšmę senoje Lietuvos valstybėje.

Vilniuje prorusišką istoriografiją puoselėjo 1864 m. įkurta Archeografijos komisija. Ji turėjo tikslą leisti ir tirti senovės aktus. Jos leidiniai — daugiausia rusiškų įstaigų, cerkvių, stačiatikių vienuolynų aktai, diletantiškai spaudai paruošti ir su aiškia prorusiška tendencija. Toje komisijoje dirbęs vilnietis rusas Batiuškovas išleido veikalą *Belorussija i Litva*, kur Lietuvos didžiąją kunigaikštiją pavertė rusiška valstybe.

Kaip ta prorusiška istorija lietuviams buvo brukama net iki I pasaulinio karo, esu pats patyręs. Mūsų vidurinėje mokykloje tada vartotas rusų istorijos vadovėlis buvo parašytas vienos Vilniaus rusų gimnazijos mokytojo Turcevičiaus. Vadovėlis taikytas Šiaurės vakarų krašto mokykloms ir apie to krašto praeitį daugiausia kalbėta. Bet vadovėlis taip gudriai sudarytas, kad išvengta paminėti tame krašte kadaise buvusią Lietuvos didžiąją kunigaikštiją ir kad toje kunigaikštijoje viešpatavo lietuviai valdovai. Uoliai ir sistemingai klastota visa praeitis ir «įrodyta», kad tai nuo senų laikų rusiškas kraštas, vakarų Rusija. Tuo mes buvome įtikinti. Aš iš tos rusiškos istorijos nieko nesužinojau apie Lietuvos praeitį.

Štai su tokia rusiška istoriografija susidūrė mūsų aušrininkai istorikai.

Kitas ir dar didesnis iššūkis mūsų istorikams aušrininkams buvo susipynusi Lietuvos-Lenkijos praeitis. Čia jiems reikėjo pasipriešinti lenkuose, apskritai, ir jų istorijoje ypatingai, išgalėjusiai kryptčiai, kur Lietuva bent politiškai laikyta Lenkijos dalimi ir įtraukta į Lenkijos istoriją. Bendroji Lietuvos-Lenkijos praeitis, kur Lietuva krikštu ir visokiomis unijomis buvo iš dalies įjungta į Lenkijos istoriją, buvo pagrindas lenkams lydinti Lietuvos istoriją su savąja.

Tiesa, politiškai Lietuva nebuvo visai įsijungusi į Lenkiją. Ji paliko iki pat padalijimų paskiru politiniu vienetu, sąjungoje su Lenkija. Abi sudarė politinį junginį — Žečpospolitą, atseit, bendrą respubliką. Per politinį bendravimą lenkų ir lietuvių tautos neišvengiamai artėjo kultūriškai ir visuomeniškai ir tuo pačiu metu vakarietiškoji kultūra per Lenkiją smelkėsi į Lietuvą. Buvusi pagoniškoji Lietuva buvo *tabula rasa* tai krikščioniškai vakarietiš-

kai kultūrai ir todėl ji be kliūčių galėjo leisti vis gilesnes šaknis Lietuvoje. Kadangi ta vakarietiška kultūra ėjo iš Lenkijos ir lenkų dvasiškių ir šiaip kolonistų nešama, tai krikščioninama Lietuva lenkėjo. O jau visur taip dedasi, kad atneštinės kultūros įtakai pirmiausia pasiduoda aukštesnieji gyventojų sluoksniai. Jie, turėdami lengvesnes gyvenimo sąlygas, laisvi nuo kasdieninių pragyvenimo rūpesčių, gali daugiau atsidėti kultūriniam poreikiams tenkinti. Ir jei ta kultūra svetimos tautos nešama, tai ją gaunantieji palaipsniui artėja prie tos tautos. Šio vyksmo išdava buvo mūsų bajorijos ir aukštesnės miesčionijos lenkėjimas. Su aukštesnės visuomenės lenkėjimu Lenkijos karalystė pamažu slopino Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Bajoriškų teisių išsilyginimas, brovimasis lenkų kalbos į įstaigas ir į viešą vartoseną ženklino lenkiškos-vakarietiškos kultūros persvarą Lietuvoje.

Kai abi valstybės ir visuomenės suartėjo, tai kilo garsus Lietuvos lenkų kartotas posakis: *gente Lituanus, natione Polonus*. Tuo jie prisipažino, kiti net didžiavosi kilimu esą lietuviai, bet vis dėlto pabrėždavo skirtumą nuo lietuvių tautos ir tarėsi esą lenkai. Jiems lietuviai, prasti žmoneliai, daugiausia baudžiauninkai rodėsi lyg kokia praeities laikų liekana. Tarp dabartinės lietuvių bės ir garbingos Lietuvos praeities nenorėta matyti istorinio tęstinumo. Tokią sulenkėjusių lietuvių mintį skaitome kad ir Adomo Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* prakalboje, kur jis sako: « Jau keli amžiai dengia minėtus įvykius [manomos lietuvių kovos su kryžiuočiais]: nuėjo nuo politinio gyvenimo scenos ir Lietuva... Lietuva jau visiškai praeityje »³. Tai būdinga galvosena sulenkėjusių bajorų pirmoje XIX amž. pusėje, prie kurių priklausė ir A. Mickevičius. Dabartinė Lietuva jiems rodėsi ne ta kaimietiška, baudžiavinė, o lenkiška, bajoriška. Šį teiginį vėl patvirtina tas pats Ad. Mickevičius, kai jis kartą kalbėjo apie lietuvius ir lenkus: « Lietuvis ir mozūras yra broliai, ar broliai kivirčijasi dėl to, kad vienas turi vardą Vytauto, antras Vladislovo? Jų pavardė yra bendra: pavardė lenkas »⁴.

Kai sulenkėjusiems Lietuvos bajorams lietuviai pasidarė vien praeities liekana, tai Varšuvos lenkai pačią Lietuvos istoriją įtraukė į Lenkijos. Jiems lenkų tautos istorija aprėpė ne tik Lenkijos karalystę, bet ir visą Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Tai rodo kad ir Varšuvos karališkosios mokslo draugijos 1809 m. atsišauki-

³ *Konradas Valenrodas*, PUTINO vertimas perspausdintas Amerikoje 1953, 86 psl.

⁴ Cituota iš M. K. DZIENKOWSKI, *Joseph Pilsudski, European Federalist*, 1918-1922, 1969. 27 psl.

mas parašyti lenkų tautos istoriją⁵. Prie atsišaukimo pridurtas pageidaujamos istorijos planas, kur Žečpospolitos istorija yra vien Lenkijos istorija ir Lietuvos didžioji kunigaikštija jame neminima. Ketvirtame plano skyriuje, kur pažymėtas laikas nuo Kazimiero Didžiojo mirties (1370) iki Žygimanto Augusto, t. y. unijų laikas, kur Lietuva visokiais būdais jungėsi su Lenkija, kalbama vien apie bajoriškų teisių didėjimą, kai diduomenė gavo neribotą įtaką valstybėje. Žinoma, tie prospekto autoriai jau nematė skirtumo tarp lenkiškų ir lietuviškų bajorų toje, jų supratimu, vieningoje Lenkijos valstybėje.

Kalbant apie tą lenkų mokslo draugiją tinka prisiminti mūsų reikalui vieną lietuvišką bajorą, būtent, P. K. Bagužį (Bohušą, kaip jis lenkiškai rašėsi). Mums gerai žinomas jo 1806 m. minėtai draugijai įteiktas pranešimas apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę. Pažymėtinas jo tame pranešime keltas pageidavimas, įsteigti prie Vilniaus universiteto Prancūzijos keltų akademijos pavyzdžiu tam tikrą draugiją, kuri rūpintųsi užrašinėti lietuviškus žodžius, prieš žodžius, pasakojimus ir rinktų senienas⁶. Jau tas sulyginimas siūlomos lietuvių draugijos su keltų, atseit, išnykusios kadaise Prancūzijoje gyvenusios tautos, akademija rodo ir tą lietuvišką bajorą laikius lietuvių tautą jau nykstančią. Tai nebuvo Bagužio išimtinė pažiūra. Šiek tiek kitaip imta žiūrėti į lietuvių praeitį Vilniaus imperatoriškojo universiteto poveikyje. Romantiškoji dvasia jį palietusi atsiliepė pažiūroms į lietuvių tautą ir į jos praeitį. Romantikams būdingas susidomėjimas liaudimi, jos pirmųkščia buitimi, kūryba, istorija kreipė juos į lietuvišką visuomenę. Ta romantiškoji dvasia pažadino net ir lenkus autorius ieškoti kūrybai temų Lietuvos praeityje. Iš čia turime literatūrinius veikalus Lietuvos istorijos turinio tokių autorių, kaip A. Mickevičiaus, J. Ign. Kraševskio, Kondratavičiaus-Syrokomlos, Slovackio ir kitų. Tos pačios dvasios poveikyje iškilo ir tikri aušrinės istoriografijos pirmataakai — Vilniuje studijavę ar šiaip universiteto dvasios paveikti žemaičiai bajorai.

Mūsų istorijos ir literatūros veikaluose yra įprasta kalbėti apie tą XIX amž. pradžios žemaičių romantizmą. Kalbama apie jį dažniausiai vien literatūros mokslo požiūriu. Mums terūpimam istoriografijos reikalui tenka pažymėti tik jų romantinėje laiko dvasioje turėjęs šaknis liaudiškumas. Vien liaudiškumu jie prilygo ir

⁵ Atsišaukimas naujai išleistas veikale: M. H. SEREJSKI, *Historycy o historii od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego*, 1 t., 1965, 60 psl. ir sek.

⁶ J. PUZINAS, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen*, Kaunas 1935, 13 psl.

tiems minėtiems Vilniaus lenkiškiems romantikams. Bet jie skyrėsi nuo jų tuo, kad jų liaudiškumas buvo savas, tautiškas. Jis ėjo iš jų ypatingos kilmės. Jie priklausė žemaičių bajorų luomui, kuris ir anais baudžiaviniais laikais nebuvo visai nutolęs nuo liaudies, jų kalbos. Jų gera dalis nevaldė stambių nuosavybių ir todėl ūkiškai neatsiribojo per daug nuo liaudies. Tinkamai apibūdino anų laikų žemaičių bajorus mūsų labai žinomas literatūros istorikas M. Biržiška, kai jis rašė: « Žemaičių bajorai savo žmonėms buvo daug artimesni nei kitose provincijose, demokratiškesni »⁷.

Vilniaus universitetas patraukė ir kai kuriuos žemaičių bajorus. Jie studijuodami jame išsiskyrė iš lenkiškos studentų masės ir, kaip spėjama, turėjo išikūrę savo draugiją su joje vartota žemaičių kalba. Spėjama, kad tos draugijos žymiausias narys Simonas Stanevičius skyrė jai ir žinomą dainą *Žemaičių šlovė*. Toje « aukštoje dainoje », kaip autorius ją vadina, džiaugiamasi, kad « Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko ». Tam studentų būreliui Stanevičius ir siūlė « sutaisyti, ką amžiai pagadino ». O tai reiškia, kad turi atgyti « garbė tėvų ir liežuvis ».

Jau šioje Stanevičiaus giesmėje mes turime pirmą apraišką idėjos, kuri bus itin brangi aušrininkams istorikams: gaivinti tautiečiuose jų tautos prisiminimą. Stanevičiaus giesmė rodo, kad ta romantiška dvasia vedė į tautiškumą. Jos poveikyje pirmu tautiniu istoriku tapo S. Daukantas.

Daukantas laikytinas aušrininkų istorikų pirmataku. Jis rašė pirmą savo istoriją *Darbai senųjų lietuvių ir Žemaičių* dar būdamas studentu, t. y. tiesioginiame universiteto poveikyje. Nors menkas ir neoriginalus tas darbelis, kompiliacija iš ankstesniųjų autorių, tačiau jame ryškėja ta romantiška laiko dvasia: meilė liaudžiai, jos tariama laisvė senaisiais laikais ir neapykanta darbartinei baudžiavai, kur ta liaudis esanti pavergta. Tačiau jam dar svetima buvo mintis gaivinti lietuviams jų tautinę sąmonę, susiprasti, kad jie palikuonys garbingos tautos ir jaustis esą ne menkesni už kitas tautas. Šių minčių skiepytojais tautiečiuose tapo aušrininkai istorikai.

3. AUŠRININKAI ISTORIKAI

Aušrininkai tapo romantikų pastangų bei idėjų tęsėjai, kai jie žvelgė į praeitį. Jiems ir rūpėjo parodyti lietuvių garsius žygius, ypač kovas su kryžiuočiais, jų laisvės meilę, papročius, kasdieninę buitį, meną, žodinę kūrybą. Bet aušrininkai nesiribojo vien praei-

⁷ M. BIRŽIŠKA, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, I kn., Kaunas 1931, 151 psl.

ties idealizavimu. Jų tikslas buvo eiti iš praeities į dabartį ir net į ateitį. Jiems istorikams Lietuva nebuvo vien pridurkas prie lenkų ir rusų, bet turėjo savaimingą buitį praeityje. Kokia buvo praeityje, tokia turi būti dabartyje ir ateityje. Jei romantikai buvo praeities idealizuotojai, tai aušrininkai ne tik idealizuotojai, bet dar ir pragmatikai, skyrę istorijos mokslą tautiniam susipratimui žadinti.

Kaip aušrininkų istorijose atsispindėjo tas jų pagrindinis siekimas, galima ryškiau parodyti tik paskirų asmenų kūryba. Kalbant apie paskirus istorikus aušrininkus pirmiausia turime pažymėti, kad jų tarpe neturime profesionalų istorikų,ėjusių istorijos mokslus. Jei tokių istorikų būtume turėję, galėtume kalbėti apie tikrai moksliską *Aušros* laikų istoriografiją. Ką mes turime, — tai mūsų praeities mylėtojų, diletantų veikalai. Net ir ano laiko istorinio mokslo lygiu matuodami, jiems negalėtume duoti tikros mokslinės vertės.

DR. J. BASANAVIČIUS

Reikšmingas ir iškalbingas faktas, kad aušrinės istoriografijos pirmose eilėse stovėjo žmogus, su kurio vardu susijęs visas laikmečio sąjūdis. Dr. J. Basanavičius, vienas *Aušros* sumanytojų ir jos — tiesa, daugiau formalus — redaktorius, paliko daug raštų, ypač istorinių, kurie gali būti apibendrinti aušrinės istoriografijos vardu. Visoje aušrininkų kūryboje pirmavusi istorija turėjo ir vadovaujančiu autoriumi asmenį, stovėjusį visos srovės pirmose eilėse.

Apie Basanavičiaus asmenį ir darbus pabarstyta nemaža žinių įvairiuose mūsų raštuose. Turime ir dvi jam skirtas monografijas, parašytas nepriklausomoje Lietuvoje. Tačiau neturime iki šiol studijos, skirtos jo istoriniams darbams nagrinėti. Prof. Ivinskis minėtoje paskaitoje davė keletą ištraukų iš Basanavičiaus raštų, daugiausia *Aušroje* spausdintų, kuriuose kalbama apie garbingą Lietuvos praeitį, laikant ją pavyzdžiu dabarčiai. Paskutiniu metu kiek susidomėta jo istoriniais darbais ir okupuotoje Lietuvoje. 1970 m. išleistas Vilniuje nemažas tomas Basanavičiaus rinktinių raštų, kuriame sudėta visko po truputį. Tik, deja, stinga jo pagrindinių istorinių raštų. Tomo vedamuoju eina J. Jurginio straipsnis *Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas*. Gan plačiai aptariami Basanavičiaus istoriniai darbai su ne visur vykusiomis kritiškėmis pastabomis. To paties Jurginio daugiau publicistinis-literariškas straipsnis *Jonas Basanavičius — rašytojas ir publicistas*, paskelbtas jo straipsnių rinkinyje *Istorija ir poezija* (1969).

Basanavičių vedė į istoriją ir padarė jį aušrininku istoriku

įgimtas smalsumas mokslo žinioms. Jis gimė su imlaus proto pradais. Su tokiu polinkiu jaunuoliai pirmiausia ima domėtis juos supančia aplinka ir josios praeitimi. Autobiografijoje jis šitaip kalba apie savo pirmą sąlytį su istorija: «Pirmąsias žinias iš lietuvių praeities nuo mano tėvo įgijau; tai buvo žinios apie mūsų krašto baudžiavą ir kita; vėliau Strykovo *Kronika polska, litewska, žmódzka* (1582) buvo mano vadovu; Gvaninis, Dlugošas, Kromeras ir kiti kronistai, o vėliau Kraševskio raštai turėjo didelę į mane įtekme, ir aš, gimnazijoje dar būdamas, patogiai buvau su lietuvių istorija susipažinęs»⁸.

Rodos, pati prigimtis vedė Basanavičių į humanitarinius, ypač į istorinius mokslus. Jis pradžioje ir pakluso jai, kai stojo į Maskvos universiteto istorijos-filologijos fakultetą (1873). Tuojuo įnyko į Lietuvos praeities studijas. Atitrūkęs nuo universitetinių paskaitų ir apsidirbęs su privatinėmis pamokomis, sėdėdavo Rumiancevo bibliotekoje, kur skaitė knygas ir brido «vis gilyn ir gilyn į lietuvių praeitį»⁹. Jau pirmaisiais metais surinko gausiai medžiagos Kęstučio biografijai. Jau šis pirmas užmojis rodo jaunuolio polinkį tapti istoriku tyrinėtoju. Jei Basanavičius būtų ištvėręs studentu istoriku iki galo ir būtų išėjęs pagrindiniai istorijos mokslus, Lietuva gal būtų gavusi pirmą didelį savo istoriką, kuris būtų nutiesęs kelius mūsų mokslininkams istorijai.

Tam tikrais praktiškais sumetimais pradėjęs nuo antrų metų studijuoti mediciną, neužmetė vis dėlto ir istorijos. «Darbus laboratorijoje ar klinikoje atlikęs, aš ir vėliau dar vis trūšiausi neretai bibliotekose, ką tik įgriebdamas, apie Lietuvą skaitydamas», — pripažįsta autobiografijoje¹⁰.

Neatitrūkęs nuo Lietuvos praeities per visą studentavimo laiką, jis, vos tapęs daktaru, pradėjo rodytis su pirmaisiais istoriniais darbais. Jo pirmas ilgas straipsnis *Apie senovės Lietuvos pilis* parašytas, kaip jis sako, 1881 m., buvo, be abejo, ruoštas ir apmestas dar studentavimo metu. Šis darbas buvo Basanavičiui *įkvėptas* ne vien skaitytu raštu, bet dar su istoriniu išjautimu stebėtos aplinkos su jos piliakalniais. Piliakalniai, tie prieš daug amžių sukurti tėvynainių palikimai, žadino praeitį pamilusio jaunuolio vaizduotę bei jausmus ir priminė jam lietuvių kovas su nuožmiais priešais «kryžiuokais». Kaip iš rašinio matyti, piliakalniai jo buvo lankyti, atidžiai stebėti ir po to aprašyti. Ir aprašyti ne sauso mokslininko archeologo būdu, bet istoriko romantiko su jam būdinga refleksija

⁸ *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1970, 21 psl.

⁹ Ten pat, 24 psl.

¹⁰ Ten pat 25 psl.

apie Lietuvos praeitį. Pavyzdžiui, aprašydamas Lakinos arba Lakiniškių (vokiškai Lenkenisken) piliakalnį prie Šešupės ir paminėjęs jame girdėtas čulbančias lakštingalas, jis rašo: « Niekuomet neužmiršiu tos valandos, kurioje, ant šito piliakalnio rymodamas ir su nuliūdusia širdžia senovės kruvinus Lietuvoje atsitikimus apdūmodamas, klausiau tūlajam pažįstamų jų (lakštingalų) čulbėjimo žodžių: Juruk, Juruk, varyk, varyk, paplakk, paplakk, trrrr »¹¹.

Darbas apie pilis yra ne tik piliakalnių aprašymas, bet dar visa kovų su kryžiuočiais istorija. Ji išdėstyta sekant ypač Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio kronika. Kronika skirta dideliems Ordino žygiams prieš pagonis lietuvius poetiškai aprašyti¹².

Ta Basanavičiaus pavaizduota lietuvių ir kryžiuočių kovų istorija, kaip pagal šių dienų istorijos mokslą turime pripažinti, yra šališka. Iš vienos pusės jis be galo garbina lietuvius, laiko juos jų žiaurių priešų nekaltomis aukomis; iš kitos pusės, jis perdėtai koneveikia kryžiuočius. Bet aušrininkų istoriografijai tai būdinga. Jiems rūpėjo ne tiek grynas mokslas, kiek žadinimas tautiečių susiprasti, kad jie palikuonys garbingos tautos ir tuo didžiutis. Aušrininkų vaizduojamoji praeitis turėjo derėti dabarčiai. Basanavičiaus kreipimasis į tautiečius, užsklendžiant kalbamą studiją apie pilis, dokumentuoja šią aušrininkų intenciją: « Jei Lietuva iki šiai dienai gyva dar liko, tuomi mes kalti esame mūsų garbingų prosenių stiprybei bei pražilusiems mūsų piliakalniams ... Guodokime tad savo piliakalnius! Atsimindami mūsų senelių veikalus, tą visą kraują, kursai už liuosybę mūsų tėviškės, mūsų brangios kalbos pralietas tapo, rūpinkimės ir mes, prabočių paveizdą sekdami, visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą tautą, savo žemę ir tą mūsų puikią kalbą! »¹³.

Studija apie pilis pradėta spausdinti Mažosios Lietuvos laikraštyje *Lietuviška Ceitunga*, 1882 m. Mažosios Lietuvos laikraščiuose Basanavičius paskelbė ir daugiau smulkių straipsnių iš Lietuvos istorijos. Jis siuntinėjo juos iš Bulgarijos, kur nuo 1880 m. pradžios apsigyveno. Čia gyvendamas susidomėjo lietuvių kilme ir pradėjo labai plačias lietuviškas trakiškas studijas. Jos tebėra jo viso gyvenimo įžymiausias istorinis darbas, didžiausias ir savaimingiausias aušrinės istoriografijos palikimas.

¹¹ Ten pat 87 psl.

¹² Kronika buvo parašyta eilėmis vokiečių kalba. Jos originalas, be kelių išlaikytų fragmentų, yra dingęs. Išlikęs tik jos netobulas lotyniškas vertimas.

¹³ *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1970, 101 psl.

Istorikas J. Jurginis paskelbė apie Basanavičiaus lietuvių kilmės iš trakų, frygų ir dakų teoriją šį sprendimą: « Savo lietuvių kilmės hipotezei [Basanavičiui ji nebuvo hipotezė] pagrįsti Basanavičius atidavė labai daug laiko ir jėgų. Didelių jo pastangų vaisiai tokie: jam nepavyko įtikinti mokslininkų; hipotezė liko tik hipoteze, ilgainiui tylomis atmesta ir šiandien jau beveik užmiršta »¹⁴. Pritariant šiam Jurginio sprendimui, reikia vis dėlto pažymėti, kad Basanavičius turėjo pagrindo kurti savo teoriją pagal XIX a. suklesėjusį indoeuropiečių, beveik visų Europos tautų protautės, mokslą. Nuo to laiko, kada anglai įsitvirtino Indijoje, jų mokslininkai pirmieji iškėlė aikštėn seną indų sanskritų kalbą ir nurodė jos giminybę su daugybe Europos kalbų. Jie davė pradžią mokslui apie indoeuropiečių protautę. Mokslo kūrėjai buvo kalbininkai, nutiesę pagrindus lyginamajam kalbos mokslui. Jie labai pagrįstai įrodinėjo, kad daug senų ir naujų Europos kalbų ir indų sanskritų kalba kilusios iš bendros prokalbės.

Mūsų aušrininkus ir jau jų pirmatakus, kaip Daukanta, ypač patraukė tas indoeuropietiškas mokslas dėl to mokslo atstovų parodyto ypatingo dėmesio lietuvių kalbai. Ji ne tik buvo įjungta į indoeuropietišku kalbų šeimą, bet jai dar pripažinta garbinga vieta jų tarpe: ji laikyta artimesne sanskritui nei senosios Europos kalbos, kaip graikų, lotynų. Indoeuropiečių mokslui atsidedę mokslininkai ėmė domėtis lietuvių kalba. Vienas jų, Bohlenas, parašė net atskirą studiją apie sanskritų ir lietuvių kalbos giminybę.

Kai iš kalbų giminybės išvesta indoeuropiečių protautė, tai pradėta ieškoti ir jos sodybos. Svyruota tarp Azijos ir Europos. Kažkaip dėmesys sutelktas priešakinės Azijos ir Balkanų tautoms ir jose matyti pirmųkščiai indoeuropiečiai. Priešakinėje Azijoje pirmaujančiais indoeuropiečiais laikyti vadinami hetitai, kuriuos Basanavičius pavertė lietuviškais getais. O Balkanuose — trakai, dakai, frygai. Trakai buvusi didelė indoeuropiečių tauta ir siekusi « nuo Medijos rytuose ir net iki Atlanto vakaruose »¹⁵. Ši didelė tauta, romėnų nukariauta, išnyko ir iš jos kilo rumunai ir slovenai.

Su šiuo indoeuropiečių ir trakų mokslu susipažinęs, Basanavičius atvyko į tą senųjų trakų šalį — Bulgariją. Buvęs įnykęs į Lietuvos praeitį, jis griežėsi trakų frygų mokslo ir jį supynė su Lietuvos praeities mokslu. Jis pradėjo kurti lietuvių kilmės teoriją ir jai atsidedęs dirbo visą gyvenimą. Jo aušrininko romantiko dvasia pakreipė jį į šią teoriją, kaip liudija jo paties žodžiai:

¹⁴ Ten pat, VIII psl.

¹⁵ *Lietuvių Tauta*, III knyga, 1925, 15 psl.

« Nors [...] ir mokslo pripažinta, kad trakų tauta ir jos kalba visiškai išnykusi, vis dėlto mes atsidrąsinome statyti įdėmų klausimą: ar galimas daiktas, kad nuo tos senovėje taip skaitlingos tautos nebūtų likusių kur nors Europoje gyvų liekanų, pagal kurias dar ir šiandien galima būtų pažinti senovės trakų kalbą ir tautystę? [...] Tokių klausimų dar nerandame Europos etnologijoje statytų, ir jei mes čia juos statome, tai dėl to, kad parodyti galėtume, jog dar vienai, šiandien kaip ir senovėje įvairių nevidonų naikinamai tautai pritinka savo prabočių tėviškės ieškoti senovės Trakijoje ir Mažojoje Azijoje ir kad tokiam ieškojimui galima gana tvirti etnologijos pamatai patiesti »¹⁶.

Basanavičius pradėjo kurti kalbamą teoriją 1892 m. (gyvendamas Bulgarijoje, Varnoje) ir baigė 1916 m., parašęs veikalą *Apie trakų frygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuon*¹⁷. Per tą ilgą laiką sukaupė nuostabiai daug medžiagos — šaltinių ir literatūros. Skaitytoją tiesiog pritrenkia autoriaus parodyta nepaprasta erudicija, kalbų, ypač senųjų — graikų ir lotynų, — mokėjimas. Labiausiai buvo išigilinęs į graikų šaltinius vadinamas glosas, t. y. trakų ir kitų aplinkinių tautų graikų autorių surinktus žodžius. Daugumui tų žodžių jis surado atitikmenis lietuvių ir latvių kalboje. Glosos jam eina pagrindiniu įrodymu trakų, frygų, dakų bei kitų aplinkinių tautų ir lietuvių giminystei. Tos tautos senaisiais laikais paslinkusios nuo Balkanų į šiaurę ir davusios pradžią prūsams, lietuviams ir latviams.

Kartą pasigavęs tą teoriją, Basanavičius nesileido paveikiamas jokios kritikos, ėjusios iš kalbininkų pusės. Pirmas jį kritikavo J. Jablonskis, kai jis tik pasirodė su trumpomis studijėlėmis; vėliau visą laiką K. Būga. Nesusilaukė jis pritarimo ir iš istorikų. Tik Šliūpas pasidavė jo įtakai ir juo sekė. Už mokslo ribų pasilikusi Basanavičiaus teorija dabar laikytina vien mūsų aušrinės istoriografijos paminklu, jos tikslų ir siekimų tokiu originaliu liudininku.

V. PIETARIS

Visų aušrininkų veikėjų dėmesį traukė Lietuvos praeitis. Ji rūpėjo ne vien tik rašiusiems kokias istorijas. Ji vyravo jų kukliuose literatūriniuose kūriniuose ir publicistiniuose straipsniuose. Vienas aušrininkas pasišovė pavaizduoti Lietuvos praeitį romano formos veikalu ir sukūrė žinomą *Algimantą*.

¹⁶ Ten pat, 24 p.

¹⁷ Veikalas išspausdintas *Lietuvių Tautoje*, III knygoje, 1925 m.

Algimanto autorius dr. V. Pietaris buvo artimas Basanavičiaus draugas. Abu studijavo kartu mediciną Maskvoje ir tais pačiais metais baigė (1879). Bendraudami vis dalijosi mintimis lietuviybės klausimais. Basanavičius rašo, jog jis jam įkalbinėjęs, kad labiausiai reikia rūpintis supažindinti tautą su jos praeitimi, su jos istorija¹⁸. Nors Pietaris ir ne visai pritarė Basanavičiui, tačiau jo persama istorija ir jam artima pasidarė. Jis domėjosi ja būdamas daktaru Rusijos gilumoje ir skaitė istorinius raštus, ypač Daukantą. Be to, skaitė ir slaviškas (gudiškas) ir lietuviškas kronikas. Iš jų ir iš istorinių veikalų susidarė sau Lietuvos istorijos vaizdą. Jis pradėjo rašinėti istorinius straipsnius į lietuviškus laikraščius labiausiai paskatintas į jo gyvenamą Ustiužnos miestelį atitremto kun. A. Dambrausko (1889). Tur būt, Dambrausko raginamas ėmėsi rašyti ir tą apysaką *Algimantas*.

Apie šią apysaką mūsų žinomas literatūros istorikas J. Brazaitis taip kalba: «Labai aiški jame [*Algimante*] Pietario aušrininko epochos dvasia, tas karštas bundančios tautos patriotizmas, pasireiškęs, kaip paprastai tokiais momentais, naiviomis, bet nuširdžiomis formomis, būtent, su egzaltuotu, įkvėptu aukštiniu viso to, kas sava, lietuviška, ir su įtarimu tam, kas svetima, iš ko lietuviybei galima laukti klastos»¹⁹. Tai toks literatūrinis apsakos vertinimas. Istoriografiniu požiūriu joje ypač dėmesio verta pagrindinė mintis: lietuvių prisikėlimas XIII amžiuje savaimingam gyvenimui. Jie kėlėsi kovodami su lenkais (mozūrais) ir rusais (gudais). Didesni priešai yra gudai ir tai dėl to, kad susidėję su lietuviais išgamomis ir juos rėmė kovoje su patriotais. Gali būti, Pietaris vaizdavo savitarpines lietuvių valdovų kovas įsiskaitęs į slaviškus Lietuvos metraščius, ypač į Bychovo kroniką, kur kalbama apie giminių tarpusaves kovas. Lietuvių patriotų, kovojančių dėl vieningos Lietuvos, vadas Algimantas yra idealaus valdovo paveikslas, o priešas Aršusis, jo dėdė, parsidavęs gudams, yra savo tautos žudikas. Pietaris ir skyrė jam liūdną likimą: jis žuvo dvikovoje su Algimantu. Ta vedamoji apsakos mintis labai vingiuotai dėstoma. Daug epizodų, veikėjų, kurių ne visi sukonzentruoti apie pagrindinę temą. Kai kurie vaizdai ir asmenys nutrūksta apysakoje ir, rodos, buvo nereikalingi. Tais gausiais vaizdais, asmenimis ir jų dialogais autorius stengėsi teikti skaitytojui XIII amž. Lietuvos buities paveikslą. Tačiau jam, kaip ir, apskritai, idealizuojantiems praeitį romantikams, trūko realios istorinės per-

¹⁸ Iš mūsų atsigavaliavimo, žr. *Varpas*, 1903 m., 3 nr., 19 psl.

¹⁹ *Pirmoji lietuvių istorinė apysaka*, priedas prie *Algimanto*, II t., 1948, 301 psl.

spektyvos. Pietaris maišė praeitį su dabartimi ir jo parodytas XIII amžius panešėjo į XIX amžių.

Visoje apysakoje jaučiama autorių buvus liaudies žmogų. Jis lenkė skaitytoją į liaudį, į prastus žmones, mylinčius kasdieninį ūkio darbą, taikų gyvenimą. Šiuo atveju Pietaris ir pasirodo romantikas.

Praeitis ir dabartis pinasi išpūdinguose apysakos baigiamuose žodžiuose: «Lietuva miegojo dar. Bet ji rengėsi busti stipriose Algimanto, Erdvilo, Skirmunto rankose. Rengėsi busti stipri, galinga ... Patys priešai ją pakėlė. Tačiau budo ne iš sykio ...iš lengvo ji budo»²⁰.

MAIRONIS

Pridurmai su Pietariu tinka minėti ir kitas taip pat literatas istorikas — Maironis. Mūsų didysis atgimimo dainius, tautos laisvės pranašas, šauklys galėtų būti plačiu mastu pavaizduotas aušrinės istoriografijos požiūriu. Juk jo visa kūryba persunkta praeities užuominų. O kai kurie kūriniai, kaip *Kęstučio mirtis*, *Jaunoji Lietuva*, vien apie praeitį byloja. Bet čia apsiribosime tik Maironiu grynu istoriku, autoriumi trumpos Lietuvos istorijos *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*. Ji ir chronologiškai priklauso aušrinei istoriografijai, nes baigta rašyti 1886 m. (tik išspausdinta 1891).

Maironio Lietuvos istorija visuotinai žinoma ir biografijose vis minima. Ją, pavyzdžiui, užsimena ir Tumas-Vaižgantas lengvai, epiškai parašytoje monografijoje. «Mačiulis iš pat pradžių kimba į lietuvių romantikus, istorikus ir poezininkus pirmosios pusės XIX amž. Studijuoja juos, persiima jų idėjomis, kaip ir jie, viską lietuvišką ima apoteozuoti; pagaliau, imasi rašyti lietuviams pirmąjį jų istorijos vadovėlį ... Dirba ir per antrus metus baigia darbą 1884-86 m.»²¹. Kitoje vietoje vėl trumpai užsimena apie Maironį istoriką romantiką ir sekusį romantikais²². *Lietuvių Enciklopedijos* straipsnyje apie Maironį jo istorija vos vienu sakiniu pažymėta. Bene pirmas istorikas, vertinęs istoriką Maironį, buvo Pr. Pauliukonis, davęs straipsnį *Maironis istorikas* bendriniame leidinyje *Maironis. Jo gimimo šimtmečiui paminėti* (Brooklynas 1963). Istorikas ypač ryškino Maironio krikščionišką patriotišką ideologiją.

Plačiausiai ir, reikia pripažinti, visai tinkamai Maironį istoriką apibūdino Tarybinės Lietuvos literatūros mokslininkė Vanda Za-

²⁰ *Algimantas*, 11 t., 1948, 298 psl.

²¹ *Lietuvių literatūros paskaitos. Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas 1924, 36 psl.

²² Ten pat 74 psl.

borskaitė monografijoje (rodos, disertacijoje) apie Maironį²³. Tam tikrame Maironio istorijai duotame skyriuje²⁴ ji gražiai parodo, kaip jaunas klierikas, vos įstojęs į kunigų seminariją po to, kai metė istorijos studijas Kijeve, tuojau susidomėjo Lietuvos praeitimi. Galima visai pritarti V. Zaborskaitei, kad dėmesį Lietuvos istorijai pakurstė jam Kievo istorikai, ypač V. Antonovičius, kurio Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją jis tuojau išigijo. Antras poveikis jam buvo lenkiškai rašę Lietuvos istorikai, kaip M. Strykovskis, J. Ig. Kraševskis, T. Narbutas. Nors Lietuvos praeitis tų autorių ir gražiai atpasakota, tačiau negalėjo patenkinti jauno klieriko aušrininko. Ten idealizuota ir su meile vaizduota praeitis lietė daugiau senus pagoniškus laikus. Po susijungimo su Lenkija Lietuvos savaiminga istorija tiems autoriams nyko, kol ji galutinai buvo paglemžta Lenkijos. Toks Lietuvą mylėjęs Narbutas su liūdėsiu pripažino tą istorijos vyksmą ir jam pasidavė dramatišku mostu, kai laužė plunksną ant Žygimanto Augusto karsto.

Maironui, kaip ir visiems aušrininkams istorikams, Lietuvos istorija nebuvo baigta. Jis matė jos tęstinumą iki dabarties. Tuo jis skyrėsi ir nuo Daukanto, nors šis jam ir buvo įkvėpimo šaltiniu. Zaborskaitė skiria nemaža vietos Daukanto ir Maironio palyginimui, kai ji kalba apie Maironio istoriko turėtas ateities perspektyvas. Čia ji nurodo, kad Maironis savo socialinėmis pažiūromis buvo daug mažiau revoliucinis nei Daukantas²⁵. Daukantas piešė vaikiomis spalvomis laisvų lietuvių praeitį pagoniškais laikais su aliuzija į liūdną baudžiavinę dabartį. Jis nepramatė šviesesnės Lietuvos ateities. Kitokią koncepciją turėjo Maironis. Jam Lietuvos istorija tęsiasi nepertraukiamai nuo seniausių laikų iki dabarties. Zaborskaitė šiuo atžvilgiu šitaip kalba apie Maironį: «*Apsakymai* tad yra pirmas veikalas lietuvių istoriografijoje, susiejęs visą lietuvių tautos kelią nuo pačių seniausių laikų su dabartimi, jame lietuvių tautos istorija traktuojama ne tiktai kaip neužbaigta, bet dar ir nepasiekusi tų savo viršūnių, kurias ji galinti pasiekti»²⁶.

Maža, vos 180 psl. oktavinio formato knygutė gali būti laikoma pirmu Lietuvos istorijos vadovėliu. Pradedama nuo seniausių laikų ir vedama iki padalinimų. Baigiant duodama trumputė kultūrinė XIX a. apžvalgė.

²³ *Maironis*, Vilnius 1968.

²⁴ Ten pat, 49 psl. ir toliau.

²⁵ «*Apsakymai* toli gražu neduoda pagrindo tokioms revoliucionizuojančioms socialinio pobūdžio išvadoms, kaip *Būdas* arba *Pasakojimai*» (Ten pat, 61 psl.).

²⁶ Ten pat, 60 psl.

Maironis rašė *Apsakymus* susipažinęs su Daukanto trumpos Lietuvos istorijos *Pasakojimai apie veikalus lietuvių* rankraščiu, buvusiu Kauno kunigų seminarijoje. Bet jam ta daukantiška istorija rodėsi parašyta «nepragmatiškai». Ką jis suprato žodžiu «nepragmatiškai», paaiškino pridurtu sakiniu: «Tikriaus medžiaga istorijai». Šia trumpa pastabėle jaunas klierikas pasisakė esąs pasiryžęs rašyti pragmatišką istoriją, kuri nesiribos medžiagos kaupimu bei faktų rinkimu. Pagal pragmatiškos istorijos sampratą, faktus turi lydėti jų svarstymai, teigiami ar neigiami vertinimai, nurodant jų reikšmę būsimiems laikams ir tautos gerovei. Maironio pragmatizmo pavyzdžiu dera išvada iš aprašytos Gedimino nepasisekusios krikšto akcijos. «Taip ant nieko nuėjo Gedimino noras priimti krikščionišką katalikų tikėjimą per kryžiuoklių aklybę, kursai, jei būtų įvykęs, būtų atnešęs lietuviams nesuskaitomas laimes ir kitaip būtų virtusi lietuvių tautos ateiga»²⁷. Panašių svarstymų, digresijų iš praeities į dabartį pilna knygutėje. Dažni svarstymai pinami apie žymesnius asmenis: Gediminą, Kęstutį, Vytautą. Šis paskutinis (niekuomet neužmirštas) Maironio asmenyje gavo istoriką, suteikusi jam deramą pagarbą. Iš įžanginių puslapių apie Vytauto viešpatavimą²⁸ trykšta autoriaus didelė pagarpa tam Lietuvos didvyriui. Jis tarsi matė jame naujausių laikų lietuvių patriotą, kai apie jį kalbėjo: «Norint gerai suprasti Vytauto darbus, reikia gerai atminti, jog Vytautas nebuvo nei gudas, nei lenkas, nei vokiečių, bet tikras lietuvis. Gimęs Trakuose, užaugęs tarp Žemaičių ... Sūnus Birutės vaidilutės ir tėvo Kęstučio, tikro Žemaičio. Vytautas visuose savo veikaluose ieško gero, ypač savo mylimai lietuvių tautai»²⁹. Maironis pirmas pridūrė prie Vytauto vardo «didysis», kurį mes vos nuo 1930 m. įsivedėme. O prašalaičiams autoriams jis paliko svetimas iki šiol.

Pragmatinės pastabos kartojasi per visą jo istoriją ir jos daro ją būdingą *Aušros* laikams. Pragmatiniu sakiniu baigė jis savo istoriją: «Jei kada, tai jau dabar galima neabejoti, jog lietuviai su Dievo pagalba kaip tauta vėl atgys ir išdirbs savo kultūrą, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliudinimai niekad neatneša paskirto vaisiaus, tiktai priduoja daugiau ugnies persekiojamiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius».

Maironis, iškilęs didžiuoju Lietuvos dainiumi, tautos žadintoju, pasirodė jau toks ir savo istorijoje. Jis rašė ją ne tik supa-

²⁷ *Apsakymai*, 64 psl.

²⁸ Ten pat, 99-103 psl.

²⁹ Ten pat, 101 psl.

žindinti tautiečius su Lietuvos praeitimi, bet dar įtaigauti juos pamilti ją, pažadinti jų dėmesį jai. Ji turėjo patraukti skaitytoją ne tik turiniu, bet ir forma; ji parašyta lengva, sklandžia, gyva ir taisyklinga (žinoma, aniems laikams) kalba. Ji palieka išimtinis *Aušros* laikų literatūrinis kūrinys.

DR. J. ŠLIŪPAS

Apie dr. J. Šliūpą daug prikaltėta ir prirašyta, bet kad jis buvo tarp ko kita ir istorikas, beveik neužsiminta. Tuo tarpu darbų apimtimi jis didžiausias *Aušros* laikų istorinių raštų kūrėjas. Jis paliko tris Lietuvos istorijos tomus³⁰ ir ketvirtojo paskirus fragmentus. Be to, parašė keletą brošiūrų Lietuvos istorijos klausimais.

Nebūdamas istorikas profesionalas, negalėjo pretenduoti į originalumą. Pirmas, pavyzdžiui, tomas, skirtas Lietuvos prostorei, turi vadovu Basanavičių su jo lietuviškomis trakiškomis studijomis. Tame proistoriniame tome reikšmingi yra du baigiamieji skyriai: *Kaip gyveno senovės lietuviai* ir *Lietuvių tikėjimas*³¹. Abu skyriai žvelgia daugiau į Lietuvos vidaus gyvenimą. Šliūpo originalumas yra panaudojimas tautosakos, ypač dainų. Jo istorija šioje vietoje virsta lyg maža chrestomatija dėl duodamų gausių dainų. Pasak jį « gyvenimas senų gadyinių žybsi per angą dainos ir jos meta daug naujos šviesos ant lietuvių »³².

Nuoširdžiai ir su meile kalbėdamas apie dainas, Šliūpas atskleidė tuo metu jo išpažintą socialistinę ideologiją, pagal kurią garbinta liaudis ir paniekinamai atsiliepta apie ponus ir kunigaikščius. « Kruvini darbai priguli ponams ir kunigaikščiams, kurie pilyse ir sostapilėse sėdėjo. Žemiau, lietuviškuose laukuose pūtė tykus dainos vėjas, ošė ažuolai ir klevai, žydėjo rožės, lelijos ir rūtos. Istorijoje liaudies kitokia tauta pasirodo, negu istorijoje kunigaikščių »³³.

Šiose eilutėse žybtelėjo romantiška Šliūpo dvasia, kur vaiskio-
mis spalvomis, tiesiog poetiškai teikiamas skaitytojui tas idiliškas lietuvių liaudies vaizdas.

Kaip dainos, taip ir priežodžiai dera Šliūpui aukštos lietuvių pagoniškos kultūros įrodymu. Juose dar « atsispindi stabmeldiškoji Lietuva » — kalba Šliūpas. Čia pat išrašė iš Kraševskio net 403 priežodžius!

³⁰ *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 1 t. 1904, 11 t. 1905; *Gadyinė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, 1569-1795*, 1909 m.

³¹ Ten pat 1 t., 315-459 psl.

³² Ten pat 1 t., 340 psl.

³³ Ten pat.

Apskritai, tautosakinė dalis, kad ir su pramanytu dievų panteonu, yra vertingiausia vieta visame proistorės tome. Joje kalba Šliūpas aušrininkas romantikas ir kartu jam tada mielos socialistinės ideologijos išpažintojas.

Su antruoju tomu pradedama tikra Lietuvos istorija nuo XIII amž. Jam vadovai yra vokiečių ir rusų autoriai. Kijevo istorikas Antonovičius buvo ir jam vertas sekimo autorius. Žymiausią vietą šiame tome turi lietuvių-lenkų santykiai nuo vadinamosios Kriavo iki Liublino unijos. Šliūpas, kaip tikras aušrininkas, ne be širdgėlos kalbėjo apie lietuvių diduomenės lenkėjimą ir rodė jį buvus didžiausia Lietuvos didžiosios kunigaikštijos sunykimo priežastimi: «Polonizmas pastojol tikru Lietuvos pustytoju»³⁴. Kitoje vietoje dar iškalbingiau sielvartauja, kaip į vidaus gyvenimą įsibrovęs lenkiškumas žlugdė lietuvių tautą: «Taip lietuvių tauta, savo garbe ir galybe pripildžiusi visą rytinę Europą per ilgus šimtmečius, vienval griuvo gilyn, galiaus išnyko, nuspausta baudžiavomis. Lietuvių tauta grimzdo į gilią naktį ir į užmirštį»³⁵. Ta naktis prasidėjo nuo Liublino unijos, kuri jam reiškė Lietuvos valstybingumo galą. Lietuva tapusi «Lenkijos provincija»³⁶. Taip galvojo tada Šliūpas (kaip ir Maironis), lenkiškos istoriografijos, T. Narbuto, poveikyje.

Visame Šliūpo tritomyje žymią vietą užima skyreliai, kuriuose kalbama apie švietimo dalykus. Ryškėja Šliūpo turėtas toks kaip ir švietimo optimizmas, atseit, įsitikinimas, jog žmonių mokslinimas turi kelti jų moralinį ir materialinį lygį ir vaduoti iš skurdo ir tamsos. Tas Maironio mestas šūkis «Mokslas daug gali, jis vargstančią šalį išpančios iš amžių skriaudos»³⁷, atrodo, ir Šliūpui buvo savas. Dėl to jo istorijos knygoose daug vietos skiriama mokykloms ir mokslo žmonių darbams. Šiuo atveju pastebima jo istorijose prasikišanti dėmė, kai jis visai nesuprato ar nenorėjo suprasti jėzuitų veiklos lietuvių švietime tarp 1570 ir 1773 m. Jis net paniekinamai kalbėjo apie juos ir menkino jų vaidmenį³⁸. Tai akivaizdi Šliūpo radikališkos pasaulėžiūros apraiška, kliudžiusi kartais jam bliviai, istoriškai žvelgti į praeitį.

Mūsų aušrininkų pragmatizmas ryškus ir Šliūpo istorijos raštuose. Jis ne tik dėstė įvykius, bet juos dar vertino gerais ar blogais, naudingais ar pragaištingais tautai ar žmonijai. Šliūpui,

³⁴ Ten pat, 11 t., 419 psl.

³⁵ Ten pat, 11 t., 418 psl.

³⁶ *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, įžanga.*

³⁷ *Raseinių Magdė, pabaigoje, žr. Maironio Raštai, II t., Kaunas 1926, 161 psl.*

³⁸ *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, 219 psl.*

kurio istorijos rašytos lietuviško patriotizmo ženklų, gera, šviesu, pažangu, kas derėjo lietuvių tautos gerovei, jos apšvietai, pažangai. Priešingai, bloga, tamsu, atžagareiviška, kas kenkė jos laisvei, pažangai, gerovei. Žodžiu sakant, jam istorija žaismas dviejų jėgų: gero-blogo, šviesos-tamsos. Jų abiejų priešybę istorijoje jis ypač ryškiai nusako, kai būdina istorinius asmenis. Vienus perdėtai garbina, kitus su purvais drabsto, koneveikia. Palyginkime, pavyzdžiui, Kęstučio ir Jogailos duotas charakteristikas³⁹. Pragmatizmas jo aušrininko istoriko ryškiausia žymė.

Šliūpo tritomė Lietuvos istorija yra įžymiausias aušrinės istoriografijos paminklas. Jis turi tos istoriografijos teigiamybes ir neigiamybes. Jos vyraujanti neigiama pusė — tas visai nepagrįstas svaičiojimas po Europos ir priešakinės Azijos plotus, ieškant lietuvių protėvių. Jos teigiama pusė — žadinimas lietuviuose tautinės sąmonės. Istorija mūsų aušrininkams buvo tautinio auklėjimo priemonė. Šliūpas rašė ją su tikėjimu, «jog nors menkutę naudą lietuvyستė, rasi, ištraukti galės iš veikalo»⁴⁰. Šitas tikėjimas galima įžiūrėti ir kitų aušrininkų istorijose.

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Lakewood, Ohio

³⁹ *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 11 t., 235 ir 314 psl.

⁴⁰ Ten pat, 11 t., išanga.

LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY UNDER INFLUENCE OF
“ AUŠRA ”

by

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Summary

The Lithuanian national awakening was closely connected with the appearance of the newspaper *Aušra* (Dawn) in 1883. It was founded and supported by young patriots, mostly students, for the furtherance of national consciousness. The editors and contributors selected for their articles in the first place topics on the Lithuanian past. They were eager to show the glorious times, when Lithuania as Grand Duchy covered the wide plains of Eastern Europe and stretched from “ sea to sea ”. The history was considered an inspiration for national pride and suited for arousing national consciousness.

This general trend of *Aušra* influenced Lithuanian historiography. Then historians were persons belonging to the circle of *Aušra*. Consequently they shared the ideology propounded by the newspaper.

The most typical author on historiography of this time was the principal editor and contributor of *Aušra* — Dr. J. Basanavičius (1851-1927). He was as a student influenced by the romantic spirit of the time and became interested in the history of his nation. His first published article treated the castle-hills of old Lithuania that were built for the defense of the country against its enemies (Teutonic Knights). Other articles mostly on Lithuanian prehistory followed. Since 1880 Basanavičius lived as appointed doctor in Bulgaria. Here he conceived the very original theory that the old inhabitants of the Balkan peninsula, like the Trakians and the Frygians, were direct ancestors of the Lithuanians. To prove this theory, Basanavičius worked many years with great zeal and perseverance. In 1925 he published a work with the title *The nationality of the Trakians and Frygians and their wandering to Lithuania*. Despite the enormous erudition expounded by the author his work did not earn recognition as a scholarly achievement, but it stands as a monument for the ideology that was propagated by *Aušra*.

The young Lithuanian inteligentia of *Aušra* times was historically minded. Historical themes were touched on in novels and poetry. In this spirit Dr. V. Pietaris (1850-1902), a close friend of Basanavičius,

produced the novel *Algimantas* in which he depicted the Lithuanians of the XIII century as a nation that struggled for independent existence.

The great Lithuanian poet, bard of national awakening, Maironis (1862-1932), created numerous historical songs. He even compiled a short Lithuanian history *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*.

History was also the main objective in the writings of Dr. J. Šliūpas (1861-1944), a very active propagandist for national affairs, as well as journalist, one time editor of *Aušra* and a prolific compiler. His three large volumes of Lithuanian history, although of limited originality, are permeated by national spirit.